

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 08.12.20

Edisjonsfilologi

Også kalt tekstkritikk. Engelsk: “scholarly editing”, “textual criticism” og “textual scholarship”. Vitenskapen om tilblivelsesprosesser, utgivelser og overleveringer (inkludert nyutgivelser) av litterære verk, manuskripter, brev og andre skriftlige dokumenter (Kondrup 2011 s. 15).

I edisjonsfilologien undersøkes det, språklig og litterært, hvordan tekster har forandret seg gjennom forskjellige faser. Ofte skal resultatet av undersøkelsene bli en tekstkritisk utgivelse, der det blir tatt hensyn til hvordan teksten har sett ut i ulike perioder. Forskere kan blant annet vise “tilblivelsesvarianter” av et verk (Brackert og Lämmert 1977 s. 195), dvs. hvordan verket ble til gjennom bearbeidelser og forskjellige versjoner av (den uferdige) teksten. Edisjonsfilologien kan gi oss innblikk i dikterens “verksted” (Arnold og Sinemus 1983 s. 78).

“The primary goal of the discipline of textual scholarship (or textual criticism) is the investigation of texts. Textual scholars attempt to understand how texts have come to be as they are and, in order to achieve this, they examine the primary sources of a text. There are several different schools of thought within the discipline: some scholars are interested in what the author intended, some others see texts as collaborative products and there are also those who are interested in how a text is transmitted. In many cases, textual scholars produce editions of the texts they have studied.” (<http://www.textualscholarship.org/>; lesedato 28.10.19)

“Moderne værker findes oftest overleveret i flere, indbyrdes varierende tekster (manuskripter såvel som udgaver), og editionsfilologien hjælper eller tvinger fortolkeren til at erkende, at ingen af disse er værket selv. Værket er ikke identisk med én af sine varianter eller versioner, men er snarere summen af disse. [...] I modsætning til, hvad mange fortolkere tror, leverer editionsfilologien ikke den sikre, definitive udgave, der fritager dem for ansvar, men en blandt flere mulige værk-tekster. Hvis udgaven er god, indsætter den sin egen ‘etablerede’ tekst i værkets historie og tillader (ved hjælp af sit variantapparat) læseren at rekonstruere de øvrige tekster. Hvis editionsfilologens opgave på den ene side er at levere en sikker tekst (ved at vælge en autentisk grundtekst og rette den systematisk for fejl), er den altså på den anden side at relativere teksten ved at gøre opmærksom på det litterære værks indre, genetiske mangfoldighed.” (Kondrup 2011 s. 23)

En tekstkritisk filolog inntar en “arkeologisk-rekonstruktiv holdning” overfor teksten og prøver å fjerne forvanskninger som har oppstått i den gjennom overleveringshistorien (Arnold og Sinemus 1983 s. 73).

Det såkalte “idealeksemplaret” (“the ideal copy”) er “den form, hvori bogen var intenderet til offentliggørelse af bogtrykkeren eller forlæggeren, dvs. uden hensyn til tilfældige fysiske forskelle mellem de enkelte eksemplarer, hvad enten forskellene er opstået før eller efter offentliggørelsen. [...] Hvis *hele oplaget* imidlertid på grund af fejl eller sjust er blevet anderledes end intenderet – hvis arkene er blevet hæftet i forkert rækkefølge i alle eksemplarer – så er det en egenskab, der tilhører idealeksemplaret. Og i tilfælde af forandringer, som dele af oplaget er blevet tilføjet *bevidst*, også efter trykningen (fx udskæring af blade og indsætning af erstatningsblade, kartoner), må alle stadier medregnes til idealeksemplaret, som på denne måde bliver repræsentant for hele oplagets historie. (Princippet om at lægge tilfældigt fejlbehæftede eksemplarer og tidligere stadier end det sidste til side betyder ikke, at de ignoreres, blot at de ikke indgår i beskrivelsen af idealeksemplaret, fx i kollationsformlen, men i noter hertil. Også den bibliografiske beskrivelse har sine varianter).” (Kondrup 2011 s. 323)

Kollasjon innebærer å sammenligne tekster linje for linje for å oppdage forskjeller og feil.

Variasjoner av verket kan være overlevert i form av blant annet:

1. Forfatterens egenhendige/håndskrevne papirer – a) skisser/forarbeid, b) utkast, c) nedskrevne førsteversjoner, d) renskrift, der særlig en renskrift som ble sendt til trykkeriet har høy autorisasjonsgrad
2. Håndskrifter av andre enn forfatteren – a) autoriserte avskrifter eller diktater, b) avskrifter som forfatteren antakelig ikke kjente til
3. Trykte versjoner – a) autoriserte trykte versjoner der forfatteren tok del i trykkeprosessen, b) trykte versjoner med en annen trykkform (sats) enn den opprinnelige, c) piratkopier fra andre forlag (Arnold og Sinemus 1983 s. 75)

“Især i Norden har man tradition for at udgive efter den såkaldte *best manuscript*-metode (eller på tysk: *Leithandschrift*-metoden), hvor man vælger en grundtekst, et faktisk eksisterende håndskrift, der menes at rumme den bedste tekst (hvad enten det er den mest oprindelige, den mindst korruperte eller den mest fuldstændige).” (Kondrup 2011 s. 214)

Historisk-kritiske eller såkalte vitenskapelige utgaver forutsetter detaljert forskning om teksten og er først og fremst rettet til andre forskere (Brackert og Lämmert 1977 s. 193). Utgivelsen må ta hensyn til alle tidligere versjoner av verket og ende med en kritisk overprøvd tekst. Slike utgaver blir vanligvis finansiert av store institusjoner, særlig universiteter.

Stemma gjelder slektskapsforhold mellom tekster, f.eks. vist grafisk som et skjema der de forskjellige manuskriptene og versjonene er representert visuelt i en samlet oversikt. Det er et skjema som tydeliggjør slektskapet mellom overleverte varianter (Arnold og Sinemus 1983 s. 492). Innen stemmatologi, der tyskeren Karl Lachmann var en pioner i første halvdel av 1800-tallet, er målet å rekonstruere mønsteret for hvordan en tekst har blitt overlevert til ettertiden gjennom å studere sammenhengene mellom de ulike manuskriptene, utgavene og versjonene. Den stemmatologiske metoden ble av tyskeren Paul Maas utviklet til en relativt eksakt matematisk metode, men der sannsynligheter likevel må vurderes av tekstkritikeren (Arnold og Sinemus 1983 s. 75).

Forskerne driver “emendasjon”, dvs. forbedring av teksten på grunnlag av nøye studier av tekstens utvikling over tid, gjennom ulike versjoner og utgivelser. Det kan ha oppstått åpenbare feil (f.eks. trykkfeil) og misforståelser (f.eks. på grunn av uklarheter i håndskriftgrunlaget) som bør rettes opp (gjerne med forklaring av hva feilen eller misforståelsen skyldes). Betegnelsen “konjektur” brukes om antagelser om hva som er den riktige forståelsen av et forvansket og feilaktig sted i teksten, med sikte på å gjenopprette den intenderte eller opprinnelige versjonen av teksten. “Kontaminasjon” er sammenblandinger av ulike tekstversjoner, som også kan rettes opp i en tekstkritisk utgave. Målet er en fullstendig versjon i den formen som forfatteren intenderte og ønsket, men samtidig framstilt så oversiktlig, lesbart og forståelig som det er mulig (men det kan være en konflikt mellom disse hensynene) (Patrick Sahle i <https://core.ac.uk/download/pdf/18524685.pdf>; lesedato 04.10.19).

“The intentionalist school of textual criticism was initiated by Fredson Bowers and, today, is best represented by G. Thomas Tanselle. As its name suggests, the intentionalist school is interested in intention. This interest, however, is not just any kind of intention, the center of the attention is in authorial intention. Authorial intention, Tanselle explains, can be initial, medial or final, but more often than not editors dedicate all their energy to recover the “final authorial intention” which becomes the center of their editorial projects.” (<http://www.textualscholarship.org/intentionalism/index.html>; lesedato 28.10.19)

Vitenskapelige utgaver kan omfatte deler av eller alt det en forfatter fikk trykt, eller både tidligere trykte og ikke-trykte tekster. En type å differensiere på er denne:

1. samlede skrifter (*scripta*), dvs. værker, breve, dagbøger og notesbøger
2. samlede værker (*opera*), dvs. alle skrifter, som forfatteren lod publicere eller skrev med henblik på publikation
3. samlede breve og/eller dagbøger
4. samtlige værker inden for en bestemt genre, fx H. C. Andersens eventyr eller Johannes V. Jensens digte
5. et enkelt værk.

På de fire første nivåer kan der naturligvis også udgives udvalg. Især på det fjerde niveau (værker inden for en genre) er der desuden mulighed for at overskride forfatterskabets grænse. Udgaver som *Danmarks gamle Folkeviser* (1853-1976) eller *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarhundrede* (1915-36) er eksempler herpå.” (Kondrup 2011 s. 45)

Den engelske renessansedikteren Christopher Marlowes tragedie *Doctor Faustus* “exists in two texts, published in 1604 and 1616 – that is, eleven and twenty-three years after the playwright’s death. Neither version is reliable: in W. W. Greg’s view, the earlier is a “bad quarto,” based on a reconstruction from memory by a group of actors for provincial playing, and the later is dependent partly on the earlier version and partly on a manuscript (probably a first draft which Marlowe later revised).” (Leech 1964 s. 1)

Den irske forfatteren James Joyces roman *Ulysses* ble først publisert i 1922 i Paris. De franske trykkerne kunne ikke engelsk, og dette resulterte i en stor mengde stavefeil i boka. Forfatterens tegnsetting ble dessuten ofte “rettet på” i trykkeriet. Bodley Head-utgaven av romanen fra 1936 var den siste som ble gitt ut med Joyces godkjenning. I denne utgaven har filologer funnet store mengder “feil”, særlig når de sammenligner med ulike tekstkilder, manuskripter, notatbøker m.m.

I 2017 ga Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy og Ståle Dingstad ut boka *Litterære kretsløp: Bidrag til en norsk bokhistorie fra Maurits Hansen til Gunvor Hofmo*, som er et eksempel på “edisjonsfilologi og tekstkritikk. [...] vanskelig å avgjøre hva som rent empirisk utgjør “teksten selv”. Det høres kanskje ut som en overdrivelse, men når det viser seg at Knut Hamsun forkortet *Mysterier* fra 516 sider i 1892-utgaven til 312 i nyutgivelsen fra 1907, og at det som for ettertiden er blitt stående er den senere versjonen, må vi spørre hva som utgjør forskningsobjektet. Hvilke av de to tekstene har skapt verkets ry? Eller hva med Hamsuns endringer av *Sult* over førti år – skal vi forholde oss til den energiske teksten fra 1890 eller den sobrere utgaven fra 1934, som er den de fleste av dagens lesere kjenner? For ikke å snakke om Jan Erik Volds nyutgivelser av Gunvor Hofmos poesi. Hvordan skal vi forstå det at han ikke bare har endret bokstaver og ord, men også innført 75 (!) nye punktum? [...] Kroneksempelen er likevel Cora Sandel: I 1995 avslørte en observant oversetter at romanen *Bare Alberte* var trykket etter en sensurert utgave fra 1940, og ikke etter originalutgaven fra 1939. I 1940 var krigen kommet og Gyldendal måtte være forsiktige, så forsiktige at de ikke engang informerte forfatteren om at de mildnet romanteksten. Flere sider ble utelatt, og naturligvis var det politikken som ble redigert bort. Dermed er det kanskje ikke så rart at vi knapt finner en politisk tolkning av Sandels roman. Sandel skrev imidlertid ikke setninger som dette i 1939 uten at det er vekt i dem: “Tyskerne er et paradefolk, et militærfolk, er overspente, mangler måtehold i alt. De vil gå i geled”, “det er krig jeg ikke vil”. At det skulle ta over et halvt århundre før utelatelsen av et hopetall setninger som dette ble oppdaget, vitner om en mangel på filologisk grundighet [...] Nina Marie Evensen gjorde bot for skaden da hun utga en tekst-

kritisk udgave av *Bare Alberte* i 2002.” (Frode Lerum Boasson i *Morgenbladet* 9.–15. februar 2018 s. 52-53)

“Den abstrakte tegnsekvens omtales undertiden som *idealteksten*, mens dens konkrete manifestation betegnes som *realtekst*. Idealteksten er som regel kun indirekte tilgængelig, nemlig gennem en eller flere realtekster (manuskripter, trykte bøger osv.). Tekstfejl findes kun i realtekster, og emendationsprocessen (dvs. udgiverens rettelse af fejlene) består i så vidt muligt at rekonstruere idealteksten. Realteksten er i forhold til idealteksten konkret og tilgængelig for direkte studium, men set fra en anden side er også realteksten en abstraktion, nemlig i forhold til det materielle medium, som formidler den, fx tryksværten i en bog, blækket i et manuskript eller toneren på en udskrift fra en laserprinter. Som en betegnelse for dette medium, der blot er en samling stof arrangeret i et meningsgivende mønster, bruges blandt bibliografer udtrykket *materialtekst*.” (Kondrup 2011 s. 37)

“Fra den klassiske filologi har man arvet termen *tekstvidne*, der betegner ethvert dokument (håndskrift, i udvidet forstand også tryk), som rummer en større eller mindre del af teksten til et givet værk. Termen er meningsfuld i sin oprindelige sammenhæng (såvel som inden for middelalderfilologien), hvor ethvert overleveret håndskrift er en afskrift, der vidner om den tabte original, hvis tekst det som regel gælder om at rekonstruere. Editionsfilologen er da ligesom dommeren, der ‘afhører’ tekstvidnerne og mærker sig, hvem der er troværdige og hvem utroværdige. Men i nyfilologien, hvor perspektivet ikke er bagudvendt, men fremadrettet, er termen egnet til at skabe forvirring. Her er et håndskrift som regel originalt, og hverken dette eller et autentisk tryk fra forfatterens levetid kan siges at ‘vidne’ om teksten; de indeholder begge to en tekst. I den situation giver det bedre mening at omtale håndskriftet og trykket som *tekstkilder*, dvs. kilder til den tekst, som udgiveren skal etablere. [...] Uanset hvilken terminologi man benytter, kan der være grund til at præcisere, at en tekstkilde (tekstvidne, tekstbærer, overleveringsbærer) ikke altid er identisk med et dokument: Samme dokument kan indeholde flere tekstkilder eller vidne om/overlevere/bære flere tekster (fx kladde og renskrift til samme værk eller kladde til to forskellige værker). Omvendt kan der gå flere dokumenter på samme tekstkilde, fx flere kladdehæfter og/eller ark papir på kladden til en roman. Tekstkilden er altså også at forstå genetisk som en bestemt enhed i værkets historie.” (Kondrup 2011 s. 38-39)

“Man kan opdele varianter i *eksterne* og *interne*. [...] eksterne varianter, dvs. om afvigelser i andre tekstkilder end den, der var udgangspunktet (som regel den kilde, der lægges til grund for udgaven og ederes). *Interne* varianter er afvigelser inden for samme tekstkilde, i et manuskript typisk forårsaget af forfatterens ændringer under nedskrivningen eller senere. En intern variant er her, hvad dagligsproget kalder en “forfatterrettelse” (skønt rettelsen også kan være foretaget af andre personer, fx en sekretær). Begrebet *interne varianter* bruges imidlertid også i forbindelse med trykte bøger. Her betegner det varians mellem eksemplarer af samme oplag, som principielt skulle være ens, men ikke altid er det, fx fordi der er

sket uheld under trykningen (udfaldne typer), eller fordi allerede trykte blade er blevet erstattet med andre (såkaldte kartoner). Ud fra denne sprogbrug må man altså betragte et trykoplæg som en enhed på linje med et manuskript, hvad der jo også viser sig i, at man fx skriver “førstetrykket”, når man skal oplyse sin tekstkilde. Undertiden opdeler man varianter (her i betydningen lokale afvigelser) i *diakrone* og *synkrone*. De diakrone varianter vedrører et og samme tekststed i et værk, men altså fordelt på dettes forskellige historiske lag, og danner tilsammen en tidlig rækkefølge – det pågældende steds tilblivelses- (og måske overleverings-) historie. De synkrone varianter vedrører forskellige tekststeder, men hidrører alle fra samme historiske lag i værket. I udvidet forstand taler man om den synkrone (eller med et andet billede: horisontale) tekstsammenhæng, bestående af variant såvel som invariant tekst i samme historiske lag af værket, over for de diakrone (eller vertikale) variantrækker.” (Kondrup 2011 s. 36)

“*Rettelse* bruges så vidt muligt kun om udgiverens rettelser i en grundtekst. Forfatterens forandringer af sit eget værk (eller forandringer foretaget af hans medarbejdere) – altså rettelser i et genetisk perspektiv – omtales som *ændringer*. Ordet *korrektur* forbeholdes det eller de korrekturtryk, som går forud for trykningen af en bog. Forfatterens (eller hans hjælpers) håndskrevne indførsler i korrekturen betegnes undertiden som *korrektioner*.” (Kondrup 2011 s. 40-41)

“På dansk og norsk bruges ordet *kollation* (og det tilsvarende verbum: *kollationere*) vist kun i editionsfilologisk og bibliofil sammenhæng. [...] Blandt editionsfilologer betyder kollation en systematisk sammenlignende læsning af to eller flere tekster. En sådan læsning foretages mellem tekster, der har en grundlæggende indbyrdes lighed (tekstidentitet), på baggrund af hvilken forskellene (variansen) kan fastslås. [...] Kollation kan udføres mekanisk, mest elementært ved hjælp af blikket alene, der ord for ord og linje for linje vandrer mellem de involverede tekster. Men der er også udviklet kollationsmaskiner til såkaldt intern kollation af bøger, som tilhører samme oplæg, men hvor eksemplarerne alligevel kan variere [...] Ved hjælp af spejle kan disse maskiner fx projicere billeder af to tilsyneladende ens bogsider ind over hinanden, sådan at variansen bliver synlig som uklare pletter på projektionsskærmen. (De bedst kendte kollationsmaskiner, *The Hinman Collator* og *The Lindstrand Comparator*, produceres ikke længere. De to kollationsmaskiner, som p.t. findes på markedet, er *The McLeod Portable Collator* og *R. Carter Haileys “Comet”*). Kollation kan desuden udføres elektronisk, hvor de involverede tekster foreligger maskinelt læselige. Til det formål er der udviklet flere programmer.” (Kondrup 2011 s. 41-42)

“Et særligt problem udgør undertiden fremmede indgreb i manuskripter. Hvis de er foretaget med samme skrivemiddel, som forfatteren har benyttet, kan det være vanskeligt at afgøre, om de skyldes ham eller en anden. Tvivlen bliver navnlig akut ved tilføjede interpunktionstegn og ved sletninger, hvor skriftbilledet ikke er til megen nytte. Her står en række tekniske hjælpemidler til rådighed, først og fremmest reflektansanalyse (dvs. analyse af blækkets refleksionsevne) under

belysning med hhv. synligt, ultraviolet og infrarødt lys. Der kan også benyttes røntgendiffraktometri (dvs. gennemlysning med en meget lille røntgenstråle) og forskellige former for mikroskopering. Ofte må man prøve sig frem for at finde det middel, der virker. I tilfældet med de sletninger, som forlæggeren Joseph Seligmann foretog i manuskriptet til Strindbergs *Frøken Julie*, lykkedes det ved infrarød belysning at gøre Strindbergs blæk 'usynligt', så Seligmans sletninger og tilføjelser fremstod alene på fotografiske optagelser." (Kondrup 2011 s. 360)

"Til kort og formaliseret betegnelse af et værks overlevering bruger man *sigler*, dvs. forkortelsestegn i form af tal og bogstaver. Sigler bruges i tekstkritiske noter, variantapparater m.m. og betegner især tekstkilder, men kan også bruges til skriveredskaber eller 'gennemgående hænder' og dermed arbejdsfaser i tilblivelsen af en tekstkilde. Man kan vælge at foretage en rent systematisk (også kaldet normeret) siglering, fx A, B og C for hhv. 1., 2. og 3. udgave af et trykt værk, a, b og c for korrekturerne til samme; M1, M2 og M3 for egenhændige manuskripter i kronologisk rækkefølge, ml, m2, m3 for tilsvarende manuskripter i fremmed hånd." (Kondrup 2011 s. 42)

Lemma "betegner i editionsfilologisk sammenhæng den tekstbid, som varianten knytter sig til, og som citeres i apparatet. Hvis der i teksten står "Keiseren er i Garderoben!" og varianten er "Klædeskabet", kan en lemmatiseret gengivelse af varianten se således ud:

8 Garderoben] Klædeskabet *B*

Foran lemma står et tal, som refererer til tekstens trykte eller underforståede linjetælling. Derpå kommer lemma efterfulgt af en halv, højrevendt kantet parentes:], et *lemmategn*, som markerer, at tekstcitateret hører op. For at adskille linjetal og lemma bedre kan man vælge at trykke en af delene i halvfed eller kursiv. På højre side af lemmategnet oplyses varianten, efterfulgt af en *sigel*, dvs. et forkortelsestegn, der angiver dens oprindelse (her et *B*, der refererer til H. C. Andersens *Eventyr* med illustrationer af Vilh. Pedersen, 1850; teksten stammer fra førstetrykket i *Eventyr, fortalte for Børn*, 3. samling, 1837). Siglen er kursiveret for at adskille den fra variantens tekst. Et ikke-lemmatiseret apparat vil af pladshensyn udelade lemma og evt. erstatte det af et tegn i selve teksten (fx en asterisk)" (Kondrup 2011 s. 238-239).

Sigler i utgivelsen *H. C. Andersens Eventyr: Kritisk udgivet efter de originale Eventyrhæfter med Varianter* (1963-90; 7 bind; utgitt av Erik Dal, Erling Nielsen og Flemming Hovmann) er:

A Eventyr, fortalte for Børn, 3. samling, 1837

A² Eventyr, fortalte for Børn, 3. samling, 2. oplag, 1846

B Eventyr med illustrationer af Vilh. Pedersen, 1850

B² Eventyr med illustrationer af Vilh. Pedersen, 2. oplag, 1854

C Samlede Skrifter, bd. 19, 1855

D Eventyr og Historier med illustrationer af Vilh. Pedersen, bd. 1, 1862

I eventyret står det: “Han havde en Kjole for hver Time paa Dagen, og ligesom man siger om en Konge, han er i Raadet, saa sagde man altid her: “Keiseren er i Garderoben!” ”

“Andersen har altid i B erstattet “Garderoben” med “Klædeskabet” og beholdt det i alle senere tryk. [...] Et variantapparat kan desuden være *negativt* eller *positivt*. Det negative apparat oplyser kun de øvrige kilders ordlyd, når de varierer fra teksten, mens det positive oplyser alle kilders ordlyd, når blot en af dem varierer. [...] I et konsekvent negativt apparat ville det blive noteret således (uden linjetal):

Garderoben] Klædeskabet B , B^2 , C , D (evt. sammentrukket til $B-D$)

I et konsekvent positivt apparat ville notationen se således ud:

Garderoben] A^2 , Klædeskabet B , B^2 , C , D (evt. sammentrukket til $B-D$)

Ulempen ved det positive apparat er, at det kræver mere plads end det negative. Det ville fremgå tydeligere af eksemplet, hvis Andersen igen havde indsat “Garderoben”, fx i C ; da ville siglen C blot forsvinde ud af det negative apparat, mens “Garderoben” endnu en gang skulle noteres i det positive. Til gengæld er det positive apparat lettere at gennemskue. Brugeren af det negative apparat skal hele tiden holde sig listen over anvendte sigler for øje for at kunne afgøre, hvilke kilder der er udeladt ved den enkelte variant, fordi de har samme ordlyd som teksten. Desuden kan der opstå tvetydigheder, når en kilde ikke dækker det pågældende stykke af værket, enten fordi den er defekt (en side mangler i kladden), eller fordi forfatteren har udeladt den pågældende passage. For at eliminere disse tvetydigheder må det negative apparat forklare sig med udgivertekst (*lakune i K*, *mangler i C* eller lignende). Som nævnt forekommer der talrige krydsninger mellem apparatformerne, således også mellem det positive og det negative enkeltstedsapparat. En ofte anvendt krydsningstype findes i den udgave, som har leveret materiale til eksemplet, *H. C. Andersens Eventyr* ved Erik Dal m.fl. Her er princippet, at en kildes tekstform anføres, når den varierer, ikke fra den etablerede tekst, men fra den sidst anførte kilde. Udgaven noterer stedet således:

Garderoben] Klædeskabet B

Noten skal altså læses således, at A^2 har samme form som A og teksten (og derfor efter negativ praksis ikke noteres), mens B varierer ved at have “Klædeskabet”. B^2 , C og D fastholder formen fra B og noteres derfor ikke (ifølge princippet om, at foregående variant er udgangspunkt). Notationsmåden er mere økonomisk end både den konsekvent negative og den konsekvent positive; til gengæld må læseren huske både, hvilke tekstkilder der ikke er nævnt, og hvorfor.

Hidtil har vi forudsatt, at varianterne blev anført i kronologisk rækkefølge, uanset hvilket princip enkeltstedsapparatet benyttede. Den kronologiske ordning har sin indlysende fordel, når opgaven er at gøre rede for værkets historie; men den kan betyde, at også Erik Dals variantapparat bliver omstændeligt. Ovenfor tænke vi os, at Andersen igen havde indsat "Garderoben" i *C* (og beholdt det i *D*). I Dals notation ville det se sådan ud:

Garderoben] Klædeskabet *B*, Garderoben *C*

Hvis nu Andersen igen havde fortrudt og bragt "Klædeskabet" tilbage i sidste udgave, *D*, ville Dals note yderligere svulme op:

Garderoben] Klædeskabet *B*, Garderoben *C*, Klædeskabet *D*

Men hvis man suspenderede den kronologiske rækkefølge, kunne det samme vægelsind noteres således i et konsekvent negativt apparat, hvor referencebasis er (grund)tekstens form:

Garderoben] Klædeskabet *B*, B^2 , *D*

Og således i et konsekvent positivt apparat:

Garderoben] A^2 , *C*, Klædeskabet *B*, B^2 , *D* " (Kondrup 2011 s. 239-242).

Noen utgaver er opptatt av å relatere teksten til varianter som ligger forut for originalen/førsteutgaven, dvs. utkast, kladder, foreløpige manuskripter, renskrift- og korrekturversjoner. Dette kan gi viktig informasjon for de som skal tolke et verk, særlig hvis de leter etter forfatterens intensjon. Østerrikeren Franz Grillparzers tragedie *Kong Ottokars lykke og undergang* (1825) inneholder versjelinjene "Gudene bor igjen i brystet, / Og ydmykhet heter deres hersker og ener." Grillparzers manuskripter fra den tiden han arbeidet med skuespillet viser at han vurderte mange alternativer til andre verselinjer i dette tilfellet: "Og menneskehet heter deres hersker og ener", "Og menneskelighet heter deres hersker og ener", "Og menneskeverd heter deres hersker og ener", "Og medfølelse heter deres hersker og ener", "Og sjelefred heter deres hersker og ener", "Og selvbegrensning heter deres hersker og ener", "Og underkastelse heter deres hersker og ener", "Og å være lik dem [gudene], vil si å besitte dem" (Schneider 1967 s. 97-98).

Tyskeren Friedrich Beißner skilte i 1958 mellom det han kalte tilblivelsesvarianter (før førstetrykket) og overleveringsvarianter (etter førstetrykket). Mellom førstetrykket og forfatterens død kan det finnes både "egentlige overleveringsvarianter, der representerer andres indgreb eller tekstforfald, og tilblivelsesvarianter, der representerer forfatterens videre arbejde med det publicerede værk.

Det fører til nuanceringen af tilblivelsesvarianterne i hhv. ‘genetisk type’ (før førstetrykket) og ‘genealogisk type’ (efter). [...] Det skal erkendes, at det i praksis kan være svært at afgøre, hvilke af overleveringsvarianterne der er tilblivelsesvarianter af genealogisk type.” (Kondrup 2011 s. 213)

Forfatteren kan ha strøket over, skrevet oppå allerede eksisterende tekst eller visket ut (skrappt bort) tekst (Arnold og Sinemus 1983 s. 78)

“Genetic criticism does not focus on one particular state of the text, but rather in the process by which the text came to be. As explained in *Genetic Criticism*, edited by Ferrer, Deppman and Groder: “...the chief concern [of genetic criticism] is not the “final” text but the reconstruction and analysis of the writing process. Geneticists find endless richness in what they call the “avant-texte”: a critical gathering of a writer’s notes, sketches, drafts, manuscripts, typescripts, proofs, and correspondence.” (Philadelphia: U of Pennsylvania P, 2004) However, a genetic edition is more than a ‘critical gathering’ of primary documents. In a genetic edition it is possible to present the documents and texts that lead to the printed version of a particular work and also the variation among these printed texts.” (<http://www.textualscholarship.org/gencrit/index.html>; lesedato 28.10.19)

“[V]ariantapparatet [er] udgiverens middel til at aflægge regnskab for sin tekstetablering. [...] Et variantapparat kan placeres forskelligt i udgaven. Hvis vi foreløbig holder os til den trykte udgave, vil en placering af apparatet i umiddelbar forbindelse med den etablerede tekst være at foretrække, dvs. enten i marginen eller på foden af tekstsiden. Derved bliver læserens vej fra tekst til værk lettest. Vælger man at adskille apparatet fra teksten, kan det bedst placeres i et selvstændigt bind, som i det mindste kan ligge opslået ved siden af tekstbindet. En placering af variantapparatet bag i tekstbindet er nok den mest uhensigtsmæssige. [...] den læser, der skal benytte en udgave, som oftest må bruge nogen tid på at gøre sig fortrolig med dens apparat.” (Kondrup 2011 s. 237)

“*Synopse* er græsk og betyder overblik. En synoptisk sammenstilling af tekster kender man fra den sene oldtid, hvor kirkefaderen Origenes omkring 230 sammenstillede den hebraiske grundtekst til Det Gamle Testamente med en translittereret græsk version og fire egentlige oversættelser til græsk i værket *Hexapla* (dvs. den seksfoldige). For visse af de bibelske bøger var der tilføjet endnu to versioner, så resultatet blev otte. Teksterne blev opstillet i parallelle spalter eller kolumner fordelt over et opslag, så læseren selv kunne sammenligne. Siden har sådanne udgaver, ikke mindst af de tre første evangelier, været et velkendt fænomen inden for bibelfilologien. Også inden for nordisk filologi kendes de, fx i Poul Lindegård Hjorths udgave af *Karl Magnus’ Krønike* (1960), der på hvert opslag gengiver de tre ældste, kendte versioner af en dansk senmiddelalderlig fortælling.” (Kondrup 2011 s. 261)

“Av omfang er [Aristoteles’] *Poetikken* et lite verk. Utgaven som oversetter og klassiskfilolog Øivind Andersen legger til grunn, Rudolf Kassels *Aristotelis de arte poetica liber* fra 1965, er på snau 80 sider. En tredjedel av dem består av et omfattende begrepsregister, mens de resterende – 47 små boksider – også skal romme et såkalt kritisk apparat. Teksten som Kassel i sin tur bygger på, den såkalte Bekker-utgaven fra 1831, er satt opp over to spalter (a og b), på side 1447-1462. En henvisning til *Poetikken* består derfor gjerne av så vel sidetall som spalte, av og til også linje, for eksempel 1447a1: *peri poietikes*, om diktekunsten (de to første ordene i *Poetikken*). [...] Kassels tekstflater inneholder naturlig nok, siden det er snakk om en vitenskapelig utgave, både vanlige parenteser, vinkelparenteser og hakeparenteser, i tillegg til doble asterisker (stjerner) for å markere et hull i teksten og såkalte dolker (kors) på hver side av en frase eller et uttrykk for å markere et uforståelig sted.” (*Morgenbladet* 2.–8. januar 2009 s. 34)

“I dansk editionsfilologis historie er der en formulering af kommentarernes opgave, som har fået en meget fremtrædende placering. Det er Vilhelm Andersens ord fra *Dansk Litteratur. Forskning og Undervisning* (1912): “at gøre Læsningen præsent ved at give Læseren Samtidens Forudsætninger”. [...] Hermeneutisk udtrykker den [formuleringen] en ambition om, at læseren ved hjælp af kommentarerne skal kunne erhverve de forudsætninger, som de oprindelige læsere havde (“give Læseren Samtidens Forudsætninger”), og dermed blive i stand til at hente deres forståelse eller læsning ind i nutiden ved at reproducere den (“gøre Læsningen præsent”). Det ligger snublende nær rekonstruktionshermeneutikkens ideal om, at læseren metodisk skulle hensætte sig i den fortidige periodes eller persons forståelseshorisont. For så vidt er det en tvivlsom formulering – eller rettere: dens reformuleringer efter 1960 fremstår som tvivlsomme i lyset af Hans-Georg Gadamer’s integrationshermeneutik, hvis hovedværk, *Wahrheit und Methode*, udkom i det år. For Gadamer er forestillingen om at blive samtidig med teksten naiv, fordi den forudsætter en selvforglemmende identifikation, hvor læseren afstrejfer eller træder ud af sin egen forståelseshorisont, hvilket ikke er muligt. [...] Det vil ud fra denne beskrivelse være rigtigere at sige, at kommentaren anbringer sig mellem teksten og læseren, i første omgang som et signal om, at der overhovedet er en fremmedhed eller afstand; i anden omgang som et middel til at nærme sig tekstens horisont, nemlig ved hjælp af den historisk perspektiverede viden, som kommentaren indeholder. Kommentaren skal altså for det første bevidstgøre afstanden mellem læser og tekst, hvilket sker ved selve dens tilstedeværelse – en kommentar bliver først nødvendig, når der er en kommunikativ afstand at overvinde. For det andet skal den levere læseren de videnskapsmessige forudsætninger for at kunne nærme sig teksten på kvalificeret vis.” (Kondrup 2011 s. 385-386)

Kommentarene kan inneholde både ord- og saksforklaringer, slik at vanskelig forståelige steder i teksten blir klarlagt og satt i kontekst. Personer kan identifiseres og forhold mellom tekster (intertekstualitet) belyst.

“Kan kommentaren ikke gøre læseren samtidig med teksten, så kan den til gengæld – med et andet udtryk, som i let varierende former har lydt ned gennem hermeneutikkens historie siden 1700-tallet – bringe læseren til at forstå værket bedre, end de samtidige læsere forstod det. Det saglige indhold i den tilsyneladende arrogante påstand har Per Dahl anskueliggjort i følgende martialske sammenligning: “Under Golfkrigen fremhævede militæranalytikere, at alle undersøgelser siden 1. verdenskrig havde vist, at af de soldater, der er midt i et slag, er det i reglen kun en brøkdel – så vidt jeg husker 10-20% – der er i stand til at opfatte, hvad der i grunden foregår omkring dem, til at have overblik og agere strategisk relevant i forhold til det. Man må forestille sig, at de samtidige læsere, der blev udsat for f.eks. Holbergs eller Kierkegaards artilleri[,] har befundet sig i en tilsvarende situation. Først efter kamphandlingerne setter receptionens første refleksion ind, og til sidst kommer historikernes centralperspektiviske bagklogskab. Ingen før dem har formentlig haft så mange informationer om teksten, om forfatterens forudsætninger og om tekstens virkningshistorie. Dvs. alt det, der har medvirket til at give teksten betydning, omfatte den med mikroskopisk interesse, underkaste den intens analyse og forstå den i et historisk, kontekstuel perspektiv.” Dog er det naturligvis kun i en vis, begrænset henseende, at man forstår værket ‘bedre’, end datiden gjorde; i en anden henseende forstår man det ‘dårligere’. Den nutidige kommentator (og læser) har både mere og mindre viden end den samtidige læser (og forfatter). Men det er altså ikke samtidens forudsætninger, kommentarerne giver nutidslæseren, derimod en viden om det datidige værks forståelseshorisont, som gør det muligt at nærme sig denne, ud fra et perspektiv, der har overskredet den.” (Kondrup 2011 s. 386-387)

Dansken Mogens Müllers *Kommentar til Matthæusevangeliet* (2000) er omfattende: “Müllers kommentar til de ca. 70 siders evangelietekst har et omfang på godt 600 sider, men er i international sammenhæng ganske moderat. Den svejtsiske teolog Ulrich Luz har således publiceret en monumental kommentar til Matthæusevangeliet, der fylder fire bind eller i alt 2000 sider. [...] Luz: *Das Evangelium nach Matthäus*, bd. 1-4 [1985-2002] [...] Kommentarerens primære opgave er at tilvejebringe den viden, som kan indgå i læserens tilegnelse af værket (eller teksten) og sikre ham eller hende mod at misforstå det. Det ville være halsløs gerning at hævde, at kommentarerens opgave var at sikre *den rigtige* forståelse af værket, eftersom det ville implicere, at der kun fandtes én rigtig forståelse, som måtte falde sammen med kommentators. Formentlig ville en formulering, der gjorde det til kommentarerens opgave at sikre *en rigtig* forståelse af værket, også vække skepsis på grund af sin normative og tilsyneladende begrænsende horisont. Den ville implicere, at der fandtes et vist antal rigtige forståelser, og at de allerede var kendt. [...] kommentarerens primære opgave er at sikre mod læserens misforståelse af værket [...] holder horisonten åben for nye, hidtil ukendte forståelser, som også kan være rigtige. Formuleringen forudser, at værkets fortolkningshistorie vil flytte sig. Mens ingen vil påtage sig at definere den rigtige forståelse, er det mindre svært at finde bidrag til en definition af en urigtig forståelse. Det kan fx være en fejlagtig eller ubegrundet opfattelse af, hvad ord og

udtryk betyder – hvad man også kunne kalde semantisk relativisme. Eller det kan være en påviseligt forkert eller ensidig opfattelse af et historisk sagforhold – man kunne her tale om saglig eller historisk vilkårlighed. Eksemplerne kan forøges, men fælles for denne tankegang er, at kommentarerne anskues som kontravægte mod vilkårlig forståelse, mod ensidighed, subjektivisme og relativisme i fortolkningen.” (Kondrup 2011 s. 383-384)

“[E]thvert editionsfilologisk valg har hermeneutiske implikationer, erkendt eller uerkendt for den udgiver, som foretager det. På den ene side er valget bestemt af filologens forhåndsforståelse, hans eller hendes implicite fortolkning. Det gælder ikke blot fortolkningen af, hvad det konkrete tekststed i sin større eller mindre kontekst betyder, men også den underliggende forståelse af, hvad størrelser som tekstlig korrekthed, varians m.v. består af. På den anden side udstikker editionsfilologens valg – af grundtekst, rettelsesprincipper, variantapparat, kommentarer m.m. – rammerne for kommende læsers eller brugers forståelse af teksten og er dermed styrende for fremtidig tolkning. [...] der eksisterer et uløseligt bånd mellem litteraturforskning og editionsfilologi, mellem tekstetablering og fortolkning. De to betinger gensidigt hinanden – i en hermeneutisk cirkel.” (Kondrup 2011 s. 24)

Den tyske filologen Manfred Fuhrmann skilte mellem “*primær* og *sekundær* dunkelhed. Den første skyldes forfatteren og beror på dennes vanskelige, uklare og flertydige udtryksmåde, fx på hans hermetiske stil eller hans svært [= vanskelig] gennemskuelige symboler. Den primære dunkelhed har også været til stede for værkets første læsere; værket er så at sige født med den. Den sekundære dunkelhed skyldes derimod tidsafstanden, historiens gang, der fjerner de nye, potentielle læsers horisont fra værkets oprindelige eller – som det ofte udtrykkes – får den dannelseshorisont, der oprindeligt omgav værket med forståelse, til at forvitte. Den sekundære dunkelhed er en slags historiens rust, der angriber og i tiltagende grad ødelægger den umiddelbare kommunikative forbindelse mellem værk og læser. Ifølge Fuhrmann er det punktkommentarernes opgave at restaurere eller genoprette denne forbindelse, hvorimod den primære dunkelhed bør være genstand for en værkfortolkning, der – hvis den overhovedet skal optages blandt kommentarerne – hører hjemme blandt de generelle (som “interpretativ kommentar”). Fortolkningen er hovedsagelig immanent, dvs. den beror på værkets egne oplysninger, ikke på viden, der hentes ind fra andre kilder.” (Kondrup 2011 s. 387-388)

“Når sekundære dunkelheder ikke blot kan produceres af historisk, men også af kulturel afstand, udviskes grænsen mellem primær og sekundær dunkelhed. I den situation, hvor tekst og læser er samtidige, bliver forskellen mellem primær og sekundær dunkelhed et gradsspørgsmål om mere eller mindre at have kulturel dannelseshorisont tilfælles med forfatteren. Men når man kommer på historisk afstand af værket, kan det forekomme svært – og en smule kunstigt – at skelne mellem de dunkelheder, der ikke blev forstået af et bredere publikum i datiden, og dem, som ikke bliver forstået af et (bredere) nutidigt publikum. Kommentator vil være tilbøjelig til at forklare dunkelhederne så at sige under ét, forudsat at de lader

sig oppløse med en sædvanlig, verbal, real eller intertekstuel kommentar.” (Kondrup 2011 s. 389)

“Sociology of texts[:] In the last two decades, there has been much discussion of the concept of ‘social editing’ (or, ‘sociological editing’s). The debate about these forms of editing has been shaped particularly by Jerome McGann’s *Critique of Modern Textual Criticism* (Chicago: University of Chicago Press, 1983) and by Donald McKenzie’s *Bibliography and the Sociology of the Text: The Panizzi Lectures 1985* (London: The British Library, 1986). This form of textual scholarship focusses on the roles of all concerned with the making, distribution and reception of the physical forms of the text (publisher, printer, bookseller, critics) in shaping the text. This is in contrast with the intentionalist’s school of editing, which focusses on discovering the intentions of the author alone. It follows that ‘social editors’ are particularly interested in the material production of the text (what McGann calls ‘bibliographic codes’). However, it remains unclear exactly what a full-dress ‘social’ or ‘sociological edition’ would be, and it can be argued that there might be less difference in practice between ‘social’ and ‘intentionalist’ editions than may appear from their theory.” (<http://www.textualscholarship.org/sociology/index.html>; lesedato 28.10.19)

“Den versjonen av *Draumkvedet* som rådet i forrige århundre var Moltke Moes rekonstruksjon fra 1890-årene. Moes *Draumkvedet*-redaksjon er symptomatisk for de nasjonale strategenes iver etter å legitimere det norske som en ubrutt tradisjon tilbake til middelalderen: han tillot seg sågar å dikte litt selv for å få sammenføyd det relativt brokete overleverte stoffet til et akseptabelt narrativ. Dessuten gjorde han språket mer alderdommelig, for å sannsynliggjøre at diktet stammet tilbake til 1200-tallet. Den nyeste *Draumkvedet*-redaksjonen er [...] Magne Myhrens, som utkom i 2002. Myhren forsøker ikke å rekonstruere noen urform. Isteden tar han utgangspunkt i Maren Ramskeids overlevering (Landstads hovedkilde) og supplerer den forsiktig med strofer fra andre sangere.” (Kari Løvaas i *Morgenbladet* 2.–8. januar 2009 s. 27)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>